

اعتبارِ حجتی
احادیث
شیعہ

زیرِ نعت ما فریئند ما پایا

سید علی رضا حسینے سرکار

سرشناسه: حسینی شیرازی، سید علی رضا، ۱۳۳۹- عنوان و نام پدیدآور: اعتبارسنجی احادیث شیعه (زیرساخت‌ها، فرایندها، پیامدها) / سید علی رضا حسینی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ مؤسسه رهجویان راه امام هادی (ع)، ۱۳۹۷. مشخصات ظاهری: ۷۰۴ ص.

فروست: «سمت»: ۲۱۵۸. الهیات (علوم قرآن و حدیث): ۶۴. شابک: ۸-۰۵۶۳-۰۲۰-۶۰۰-۹۷۸ ۳۴۰۰۰۰ ریال (قیمت شومیز)

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: S. Alireza Hosseini. Validating the Shi'ite Hadith: Frameworks, Processes and Consequences.

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

موضوع: حدیث — علم الرجال — روش‌شناسی

موضوع: Hadith -- Ilm al-Rijal -- Methodology

موضوع: علل الحدیث، Elal al-hadith

موضوع: احادیث شیعه، Hadith (Shiites) -- Texts

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی.

The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAMT), Institute for Research and Development in the Humanities.

شناسه افزوده: مؤسسه رهجویان راه امام هادی (ع)

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۶ الف ۴۸۵ ح / ۱۱۴۴ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۲۶۴

شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۵۷۲۲۵

اعتبارسنجی احادیث شیعه (زیرساخت‌ها، فرایندها، پیامدها)

سید علی رضا حسینی شیرازی
ویراستاران: طاهر عزیز و کیلی
مریم ربانی
صفحه‌آرا: سید علینقی خسروی
سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی و مؤسسه رهجویان راه امام هادی (ع)
چاپ اول: بهار ۱۳۹۷
تعداد: ۱۰۰۰
چاپ و صحافی: معین
قیمت شومیز: ۳۴۰۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشنده‌گان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی پست‌گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶
مراکز پخش: تلفن: ۰۲-۴۴۲۴۶۲۵۰ @sazman_samy info@samt.ac.ir www.samt.ac.ir
تهران، خیابان سمیه، نبش رامسر، بلاک ۶۰، واحد ۶، تلفن: ۰۲۱-۸۸۸۶۳۹۱۲-۱۵

بیت الاحمر محمد علی

والصلاة والسلام على خير خلقه محمد صلى الله عليه وآله
وعلى اهل بيته الطيبين الطاهرين المعصومين المكرمين
ولعنة الله على اعدائهم اجمعين من الآن الى قيام يوم الدين

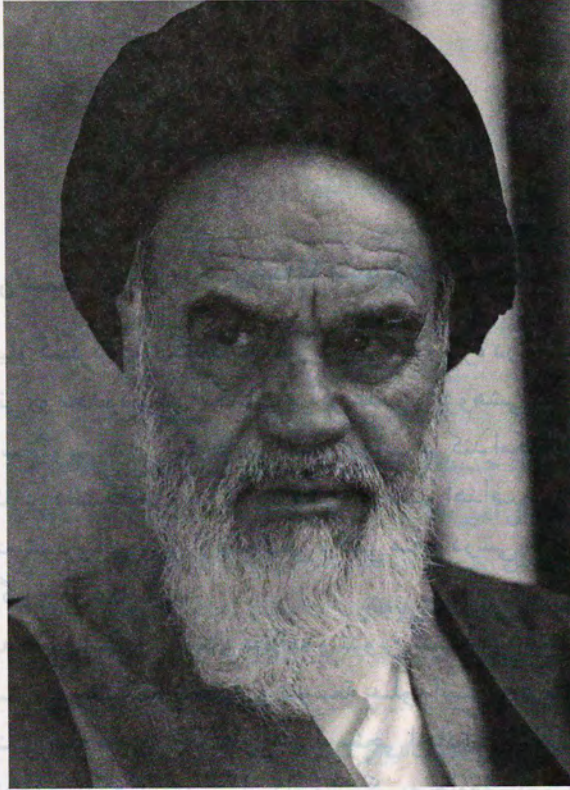

پیشکش به او کہ خواهد آمد

و غبار از چهره راستین دین،

بر خواهد گرفت...

این علمای شیعه بودند که گرد آئمه (علیهم‌السلام) جمع می شدند و احکام را از ایشان اخذ می کردند و در اصولی که چهار صد کتاب بوده است، نوشته اند. و آن اصول، بعد در اصول دیگری که این کتب اربعه ما و سایر کتب است، تدوین شده است. و اینها همه باز حجت علمای و فقهای شیعه درست شده است.

صحیفه امام، ج ۲، ص ۱۰۲

سخن سمت

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به متون درسی، به ویژه در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخ‌گویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقاء کیفی و کمی منابع درسی، از دوباره‌کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی و مؤسسه علمی فرهنگی امام هادی علیه السلام، کتاب اعتبارسنجی احادیث شیعه (زیرساخت‌ها، فرایندها، پیامدها) را به عنوان کار مشترک به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث و دانش پژوهان حوزوی به عنوان یک اثر مبنایی تدوین شده است. از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، ما را در جهت ارتقاء کیفی کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

۷-۴ عدم کلی نگری به معارف و آموزه‌های دینی؛ از جمله بستر شکل‌گیری و انتقال حدیث ... ۷۰

۸-۴ نادیده انگاری وجود راهبرد حاکم بر فرایند تولید و نشر احادیث شیعی ... ۷۴

۹-۴ ناآشنایی با حوزه‌های حدیثی شیعه و کارکردهای ایجابی و سلبی هر حوزه حدیثی و چگونگی ارتباط حوزه‌ها با یکدیگر ... ۷۵

۱۰-۴ به‌سادگی گذر کردن از برخی گزارش‌های تخریبی و عدم ارائه تحلیل دقیق و همه‌جانبه از موضوع گزارش ... ۷۵

۱۱-۴ بی‌توجهی به مسئولیت حساس، فراگیر و تأثیرگذار محدثان و تأثیر آن در سالم‌سازی فرایند انتقال احادیث شیعه ... ۷۶

۱۲-۴ نادیده گرفتن شرایط فرهنگی-اجتماعی دوره‌های گوناگون در انتخاب اولویت‌های عرضه فرهنگ از جانب نهاد امامت ... ۷۸

۱۳-۴ اختلاف دیدگاه‌های دانشمندان رجالی در توصیف یک راوی ... ۷۹

۱۴-۴ احساس ناسازگاری میان رفتار عملی گروهی از اصحاب با دیدگاه‌های رجالی گروهی دیگر ... ۸۲

۱۵-۴ عدم تبیین مفاهیم واژه‌های توصیفی ... ۸۵

۱۶-۴ ناشناخته بودن مبنا یا مبانی کلامی دانشیان رجال ... ۸۵

۵. اعتبارسنجی قرینه‌محور به جای اعتبارسنجی راوی‌محور ... ۸۶

۶. اعتبارسنجی قرینه‌محور و کارکرد حدیث ... ۹۹

بخش دوم: نگاشته‌های کهن اعتبارسنجی و رجالی شیعی

۱. نگاشته‌های نخستین رجالی ... ۱۰۵

۲. فهرست شیخ طوسی ... ۱۰۷

۲-۱ کاربرد واژه «اصحابنا» و گستره معنایی آن ... ۱۱۱

۲-۲ راویان غیر شیعی در فهرست شیخ طوسی ... ۱۱۳

۲-۳ عمل به وعده؟! ... ۱۱۴

۲-۴ آگاه‌اندنی‌های شیخ در فهرست ... ۱۱۹

۲-۵ منابع فهرست شیخ طوسی ... ۱۱۹

۲-۵-۱ منابع اصلی یا مستقیم ... ۱۲۰

۱۲۳	۲-۵-۲ منابع مکتل یا غیرمستقیم
۱۲۴	۳. رجال نجاشی
۱۲۶	۱-۳ آگاه‌اندنی‌های نجاشی در رجال
۱۲۶	۳-۱-۵ یادکرد طبقهٔ راویان
۱۲۹	۳-۱-۶ یادکرد توثیق و تضعیف راویان
۱۳۰	۳-۱-۷ یادکرد میزان استقبال اصحاب از اثر یا آثار حدیثی راوی
۱۳۲	۳-۱-۸ تطبیق عناوین مشترک بر مصداقی ویژه
۱۳۳	۳-۲ منابع رجال نجاشی
۱۳۳	۳-۲-۱ اجازات و مکاتبات احمد بن علی بن نوح السیرافی
۱۳۸	۳-۲-۲ رجال احمد بن محمد بن سعید، ابن عقده
۱۳۸	۳-۲-۳ فهرست شیخ صدوق
۱۳۸	۳-۲-۴ کتاب سعد بن عبدالله
۱۳۸	۳-۲-۵ فهرست حمید بن زیاد
۱۳۸	۳-۲-۶ رجال کشی
۱۴۰	۴. مقایسهٔ ترجمهٔ چند راوی در فهرست شیخ و رجال نجاشی
۱۴۰	۴-۱ محمد بن عیسی بن عبید
۱۴۱	مقایسهٔ این دو ترجمه
۱۴۳	۴-۲ جمیل بن ذرّاج
۱۴۴	مقایسهٔ این دو ترجمه
۱۴۵	۴-۳ ایوب بن نوح بن ذرّاج
۱۴۶	مقایسهٔ این دو ترجمه
۱۴۷	۴-۴ علی بن مهزیار
۱۴۹	مقایسهٔ این دو ترجمه
۱۵۰	۴-۵ ابوطالب الأتباری
۱۵۲	مقایسهٔ این دو ترجمه
۱۵۴	۵. رجال شیخ طوسی
۱۵۵	۶. رجال برقی

۱۵۶	۷. رجال ابن غضائری
۱۵۶	۱-۷ ساختار رجال ابن غضائری
۱۵۶	۲-۷ بخش بندی روایان در رجال ابن غضائری
۱۵۹	۸. رجال کشی
۱۵۹	۱-۸ نویسنده رجال کشی
۱۶۰	۲-۸ ساختار رجال کشی
۱۶۱	۳-۸ گزارش های کشی درباره یونس بن عبدالرحمن
۱۶۷	۴-۸ مجاری آگاهی رسانی رجال کشی

بخش سوم: دانشیان رجال و داوری روایان صاحب اثر

۱۷۳	۱. بخش بندی روایان به پُرکار و کم کار
۱۹۴	۲. گونه های نقش آفرینی روایان در عرصه انتقال احادیث شیعه: استقلالی و تبعی
۱۹۷	۳. شناخت پدیده استثنا در طرق کتاب های رجال و فهرست
۱۹۸	۱-۳ استثنای احادیث برخی از شاگردان راوی صاحب کتاب
۱۹۹	۲-۳ استثنای احادیث برخی از مشایخ راوی صاحب کتاب
۲۰۰	۳-۳ استثنای جزء مشخصی از آثار یا اثر حدیثی راوی صاحب کتاب
۲۰۱	۴-۳ استثنای مفاهیم کلی از اثر یا آثار حدیثی راوی صاحب کتاب
۲۰۳	۴. نمونه هایی از تفکیک میان نقش استقلالی و تبعی روایان
۲۱۵	۵. جمع بندی

بخش چهارم: واقعیت های حاکم بر فرایند اعتبارسنجی حدیث

از عصر حضور تا زمان پیدایش نگاهشسته های اعتبارسنجی

۲۱۹	۱. چرایی رویکرد دانشیان رجال به روایان صاحب اثر
۲۳۷	۲. بازخوانی وضعیت فرهنگی شیعیان در ابتدای امامت امام باقر (ع)
۲۳۸	۳. همگام با قرآن در پی ریزی طرحی فراگیر برای هدایت نسل های پس از پیامبر (ص)

- ۱-۳ پیامبر اکرم ﷺ آخرین پیامبر؛ و قرآن کریم، آخرین کتاب ۲۳۹
- ۲-۳ خطاب جهان شمول و همیشگی قرآن ۲۳۹
- ۳-۳ فروگذار نکردن قرآن در بیان نیازهای هدایتی ۲۴۰
- ۴-۳ پیراسته بودن قرآن از هرگونه آموزه غیر الهی ۲۴۰
- ۵-۳ رهیابی به نور ایمان و پایدارترین آیین‌ها، پیامد هدایت‌پذیری از قرآن ۲۴۲
- ۶-۳ چگونگی بهره‌گیری از هدایت‌های قرآنی ۲۴۴
- ۷-۳ رابطه دوسویه پیامبر ﷺ و مخاطبان قرآن ۲۴۵
- ۸-۳ وظایف مخاطبان قرآن در برابر پیامبر ۲۴۷
۴. نگاهی به آنچه گذشت و پرسشی دیگر ۲۵۱
۵. بازخوانی هشدارهای اهل بیت (علیهم‌السلام) ۲۶۷
۶. جمع‌بندی ۲۷۷
۷. مدیریت فرهنگی نهاد امامت ۲۷۷
۸. گام‌های مدیریت فرهنگی نهاد امامت ۲۷۸
- ۱-۸ گام نخست: گفتمان ترغیب به دانش‌اندوزی دینی و پیدایش راویان کوشا و فرهنگ‌گستر ۲۸۰
- ۲-۸ گام دوم: نگارش یافته‌های دین‌شناختی ۲۹۲
- ۱-۲-۸ دستور به نگارش ۲۹۵
- ۲-۲-۸ پاسداری از نگاشته‌ها ۲۹۵
- ۳-۲-۸ اعراب‌گذاری برای استفاده هرچه بهتر ۲۹۵
- ۴-۲-۸ نشر و گسترش و به‌ارث گذاشتن ۲۹۵
- ۳-۸ گام سوم: درس گرفتن نگاشته‌های حدیثی از نگارندگان ۲۹۶
- ۴-۸ پیامدهایی چند از تکیه بر نگاشته‌ها ۳۰۵
- ۱-۴-۸ افزایش توان دین‌شناسی فرهیختگان جامعه شیعی ۳۰۶
- ۲-۴-۸ تجدیدنظر در داوری‌های پیشین با تکیه بر نقد محتوایی آثار راویان ۳۰۷
- ۳-۴-۸ توان پاسخ‌گویی به نیازهای نوپیدا در عرصه جامعه دینی ۳۰۹
- ۵-۸ نتیجه‌گیری ۳۱۳
۹. چرایی نقل حدیث از امام (علیه‌السلام) ۳۱۵

۱۰. عوامل تأثیرگذار بر رفتار عملی اصحاب در پیدایش مفاهیم حکایتگر توثیق و تضعیف	۳۲۱
۱-۱۰ به خطر افتادن استمرار حیات جامعه شیعی	۳۲۱
۱-۱۰ چندگانه‌گویی آموزه‌ها	۳۲۳
۱-۱۰ سکوت و کتمان در بیان آموزه‌ها	۳۲۶
۱-۱۰ اختلاف باورهای کلامی اصحاب با یکدیگر	۳۳۵
۱-۱۰ یکسان نبودن توان اندیشه‌ورزی اصحاب	۳۴۳
۱-۱۰ پیدایش جریان انحرافی غلو	۳۴۵
۱-۱۰ ویژگی‌های جریان انحرافی غلو	۳۴۸
۱-۱۰ راهکارهای نهاد امامت در مبارزه با جریان انحرافی غلو	۳۵۴
۱-۱۰ اظهار بی‌زاری از این گروه و باورهای آن‌ها	۳۵۴
۱-۱۰ دستور به فاصله‌گیری کامل اصحاب از این جریان	۳۵۶
۱-۱۰ ارائه فهرستی از روایان قابل اعتماد	۳۵۷
۱-۱۰ راهکارهای اصحاب در مبارزه با جریان انحرافی غلو	۳۶۴
۱-۱۰ رجوع به امام علیه السلام برای دریافت آموزه‌های دینی	۳۶۵
۱-۱۰ رجوع به اصحاب مورد اعتماد امام علیه السلام برای دریافت آموزه‌های دینی	۳۶۵
۱-۱۰ عرضه احادیث مشکوک به امام علیه السلام	۳۶۹
۱-۱۰ جمع‌بندی	۳۷۲
۱۱. عوامل ضعف روایان	۳۷۳
۱-۱۱ غلو	۳۷۳
۲-۱۱ وضع حدیث	۳۷۴
۳-۱۱ فساد مذهب	۳۷۵
۴-۱۱ تخلیط	۳۷۶
۵-۱۱ اضطراب الفاظ یا فساد الفاظ	۳۷۹
۱۲. چستی مفهوم «ضعف» از نگاه پیشینیان	۳۷۹
۱-۱۲ برشماری چند شاهد	۳۸۰
۱-۱۲ محدبن سنان	۳۸۱

- ۳۸۲ ..... ۲-۱-۱۲ محمد بن اورمه
- ۳۸۳ ..... ۳-۱-۱۲ سلیمان دیلمی و پسرش
- ۳۸۳ ..... ۴-۱-۱۲ عمار بن موسی سابطی
- ۳۸۴ ..... ۵-۱-۱۲ وهب بن وهب، ابوالبختری
- ۳۸۴ ..... ۶-۱-۱۲ علی بن حدید
- ۳۸۵ ..... ۷-۱-۱۲ محمد بن عبدالله، ابوالفضل شیبانی
- ۳۸۵ ..... ۸-۱-۱۲ حسن بن محمد بن یحیی علوی
- ۳۸۶ ..... ۹-۱-۱۲ احمد بن هلال کرخی
- ۳۸۷ ..... ۱۰-۱-۱۲ ابراهیم بن اسحاق احمری
- ۳۸۸ ..... ۱۱-۱-۱۲ حسن بن محمد بن سهل نوفلی
- ۳۸۸ ..... ۱۲-۱-۱۲ حسن بن راشد طفاوی
- ۳۸۸ ..... ۲-۱۲ درنگی سودمند
- ۳۹۴ ..... ۱۳. غلو، مهم ترین عامل تضعیف راویان شیعه
- ۳۹۶ ..... ۱-۱۳ راویان تضعیف شده پُر تکرار
- ۳۹۶ ..... ۱-۱۳ سهل بن زیاد
- ۳۹۶ ..... ۲-۱۳ محمد بن عیسی بن عبید
- ۳۹۶ ..... ۳-۱۳ محمد بن خالد برقی
- ۳۹۸ ..... ۴-۱۳ محمد بن سنان زاهری
- ۳۹۸ ..... ۵-۱۳ مفضل بن صالح
- ۳۹۸ ..... ۶-۱۳ محمد بن علی ابوسمینه
- ۳۹۸ ..... ۷-۱۳ جابر بن یزید جعفی
- ۴۰۰ ..... ۸-۱۳ عمرو بن شمر جعفی
- ۴۰۰ ..... ۹-۱۳ عبدالله بن عبدالرحمن اصم
- ۴۰۰ ..... ۱۰-۱۳ محمد بن حسن بن شمون
- ۴۰۱ ..... ۱۱-۱۳ مفضل بن عمر جعفی
- ۴۰۱ ..... ۱۲-۱۳ ابراهیم بن اسحاق احمری
- ۴۰۱ ..... ۱۳-۱۳ سلمه بن خطاب

۴۰۲	۱۳-۱-۱۴ نتیجه‌گیری	۱۱۳
۴۰۲	۱۳-۲- نخستین روایان تضعیف شده	۱۱۳
۴۰۲	۱۳-۲-۱ ابان بن ابی عیاش	۱۱۳
۴۰۳	۱۳-۲-۲ مغیره بن سعید	۱۱۳
۴۰۳	۱۳-۲-۳ ابوالخطاب	۱۱۳
۴۰۳	۱۳-۲-۴ جماعه بن سعد صائغ	۱۱۳
۴۰۴	۱۳-۲-۵ جحدرة بن مغیره طائی	۱۱۳
۴۰۴	۱۳-۲-۶ یونس بن ظبیان	۱۱۳
۴۰۴	۱۳-۲-۷ یزید صائغ	۱۱۳
۴۰۴	۱۳-۲-۸ مُعلی بن خُنس	۱۱۳
۴۰۵	۱۳-۲-۹ نتیجه‌گیری	۱۱۳
۴۰۵	۱۳-۳-۱ دیگر روایان تضعیف شده	۱۱۳
۴۰۵	۱۳-۳-۱ ابراهیم بن یزید مکفوف	۱۱۳
۴۰۵	۱۳-۳-۲ احمد بن حسین بن سعید	۱۱۳
۴۰۶	۱۳-۳-۳ احمد بن علی ابوالعباس رازی	۱۱۳
۴۰۶	۱۳-۳-۴ احمد بن محمد سیاری	۱۱۳
۴۰۷	۱۳-۳-۵ امیه بن علی قیسی	۱۱۳
۴۰۷	۱۳-۳-۶ جعفر بن محمد بن مالک فزاری	۱۱۳
۴۰۷	۱۳-۳-۷ حسن بن علی بن ابی عثمان	۱۱۳
۴۰۸	۱۳-۳-۸ حسین بن احمد منقری	۱۱۳
۴۰۸	۱۳-۳-۹ خلف بن محمد ماوردی	۱۱۳
۴۰۸	۱۳-۳-۱۰ خیبری بن علی طحان	۱۱۳
۴۰۹	۱۳-۳-۱۱ داود بن کثیر رقی	۱۱۳
۴۰۹	۱۳-۳-۱۲ طاهر بن حاتم قزوینی	۱۱۳
۴۰۹	۱۳-۳-۱۳ عبدالرحمن بن ابی حماد کوفی	۱۱۳
۴۱۰	۱۳-۳-۱۴ عبدالرحمن بن احمد بن نهمیک	۱۱۳
۴۱۰	۱۳-۳-۱۵ عبدالرحمن بن کثیر هاشمی	۱۱۳

۴۱۰	..... عبدالله بن بکر ارجانی	۱۳-۱۶
۴۱۱	..... عبدالله بن بحر	۱۳-۱۷
۴۱۱	..... عبدالله بن حکم ارمنی	۱۳-۱۸
۴۱۱	..... عبدالله بن خدّاش	۱۳-۱۹
۴۱۱	..... عبدالله بن سالم صیرفی	۱۳-۲۰
۴۱۱	..... عبدالله بن قاسم حارثی	۱۳-۲۱
۴۱۲	..... عبدالله بن قاسم حضرمی	۱۳-۲۲
۴۱۲	..... علی بن حسان هاشمی	۱۳-۲۳
۴۱۲	..... علی بن عباس جرادینی	۱۳-۲۴
۴۱۳	..... علی بن عبدالله بن عمران مخزومی	۱۳-۲۵
۴۱۳	..... قاسم بن حسن بن علی بن یقظین	۱۳-۲۶
۴۱۳	..... قاسم بن ربیع صحّاف	۱۳-۲۷
۴۱۴	..... محمّد بن بحر رُهْنی	۱۳-۲۸
۴۱۴	..... محمّد بن جمهور عمی	۱۳-۲۹
۴۱۴	..... محمّد بن حسین صانغ	۱۳-۳۰
۴۱۵	..... محمّد بن سلیمان دیلمی	۱۳-۳۱
۴۱۵	..... محمّد بن عبدالله بن مهران	۱۳-۳۲
۴۱۵	..... محمّد بن موسی بن عیسی همدانی	۱۳-۳۳
۴۱۶	..... محمّد بن نصیر نمیری	۱۳-۳۴
۴۱۶	..... معلی بن راشد بصری	۱۳-۳۵
۴۱۶	..... منخل بن جمیل اسدی	۱۳-۳۶
۴۱۷	..... موسی بن جعفر کُمیدانی	۱۳-۳۷
۴۱۷	..... موسی بن سعدان حنّاط	۱۳-۳۸
۴۱۷	..... میّاح مدائنی	۱۳-۳۹
۴۱۷	..... یوسف بن سخت بصری	۱۳-۴۰
۴۱۸	..... یوسف بن یعقوب جُعی	۱۳-۴۱
۴۱۸	..... نتیجه گیری	۱۳-۴۲

۱۴. نپذیرفتنی بودن تضعیفات مبتنی بر غلو ۴۱۹
- ۱-۱۴ دلیل یکم: مبتنی بودن این تضعیفات بر زیرساخت‌های کلامی ۴۱۹
- ۲-۱۴ دلیل دوم: مخالفت امام علیه السلام با برخی از تضعیفات مبتنی بر غلو ۴۲۲
- ۳-۱۴ قرینه یکم: مخالفت نجاشی با برخی از تضعیفات مبتنی بر غلو ۴۲۴
- ۱-۳-۱۴ محمد بن اورمه قمی ۴۲۴
- ۲-۳-۱۴ حسین بن عبیدالله بن سهل ۴۲۷
- ۳-۳-۱۴ محمد بن بحر الرهنی ۴۲۷
- ۴-۳-۱۴ حسین بن یزید النوفلی ۴۲۷
- ۵-۳-۱۴ علی بن محمد قاسانی ۴۲۸
- ۴-۱۴ قرینه دوم: مخالفت ابن غضائری با برخی از تضعیفات مبتنی بر غلو ۴۲۸
- ۱-۴-۱۴ محمد بن اورمه قمی ۴۲۸
- ۲-۴-۱۴ أحمد بن الحسین بن سعید ۴۲۹
۱۵. چیستی مفهوم «وثاقت» از نگاه پیشینیان ۴۳۰
- ۱-۱۵ مفهوم لغوی وثاقت ۴۳۰
- ۲-۱۵ وثاقت مطلق و درون مایه‌های آن ۴۳۴
- ۱-۲-۱۵ صحت مذهب ۴۳۴
- ۲-۲-۱۵ راستگویی و امانت‌داری در نقل ۴۳۶
- ۳-۲-۱۵ درستی درون مایه‌های حدیثی ۴۳۸
- ۴-۲-۱۵ پذیرش احادیث منفرد ۴۴۰
- ۵-۲-۱۵ پایبندی عملی به شریعت ۴۴۶
- ۶-۲-۱۵ نتیجه‌گیری ۴۴۸
- ۳-۱۵ وثاقت مقید و گونه‌های آن ۴۴۸
- ۱-۳-۱۵ راویان برخوردار از چند جنبه علمی ۴۴۹
- ۲-۳-۱۵ راویان دارای ارتباط تنگاتنگ حدیثی با عامه ۴۵۰
- ۳-۳-۱۵ راویانی همراه با پیرایه‌های اتهام و ابهام ۴۵۱
- ۴-۳-۱۵ راویان دارای مشایخ حدیثی ضعیف ۴۵۳
- ۵-۳-۱۵ راویان ثقه بی‌بهره از صحت مذهب ۴۵۴

۴۵۵	..... ۱۵-۳-۶ جمع‌بندی
۴۵۵	..... ۱۶. فقه‌مداری، مهم‌ترین عامل توثیق راویان شیعی
۴۵۶	..... ۱۶-۱-نخستین گروه از راویان توثیق شده
۴۵۷	..... ۱۶-۱-گزارش‌های جمعی
۴۶۳	..... ۱۶-۱-۲ گزارش‌های فردی
۴۶۵	..... ۱۶-۱-۳ نتیجه‌گیری
۴۶۶	..... ۱۶-۲-توثیق شدگان از اصحاب امام صادق علیه السلام
۴۶۶	..... ۱۶-۲-۱ ثابت بن شریح
۴۶۶	..... ۱۶-۲-۲ حماد بن عیسی
۴۶۶	..... یکم: رابطه‌ی روایی حماد بن عیسی با امام صادق علیه السلام
۴۶۷	..... دوم: وثاقت حماد بن عیسی
۴۶۷	..... سوم: کتاب‌های حماد بن عیسی
۴۶۸	..... ۱۶-۲-۳ رفاعه بن موسی
۴۶۹	..... ۱۶-۲-۴ ربیع بن عبدالله
۴۶۹	..... وثاقت ربیع بن عبدالله و رابطه‌ی روایی با امام صادق علیه السلام
۴۶۹	..... رابطه‌ی روایی ربعی و فضیل بن یسار
۴۶۹	..... کتاب ربعی بن عبدالله
۴۷۰	..... ربعی و کتاب الراهب و الراهبه
۴۷۲	..... ۱۶-۲-۵ سعید بن ابی‌الجهم قابوسی
۴۷۲	..... ۱۶-۲-۶ عبدالله بن سنان
۴۷۲	..... ۱۶-۲-۷ عبدالله بن مسکان
۴۷۳	..... ۱۶-۲-۸ عمر بن محمد بن یزید، بیاع سابری
۴۷۴	..... ۱۶-۲-۹ غیاث بن ابراهیم تمیمی
۴۷۴	..... ۱۶-۲-۱۰ معاویه بن وهب
۴۷۴	..... ۱۶-۲-۱۱ منصور بن حازم بجلی
۴۷۵	..... ۱۶-۲-۱۲ مسعد بن زیاد ربعی
۴۷۵	..... ۱۶-۲-۱۳ مشعل بن سعد اسدی

۴۷۵	..... ۱۴-۲-۱۶ وهیب بن حفص جریری
۴۷۶	..... ۱۵-۲-۱۶ یحیی بن علیم کلی
۴۷۶	..... ۱۶-۲-۱۶ یعقوب بن سالم احمر
۴۷۶	..... ۳- نتیجه گیری
۴۷۷	..... ۱۷. پذیرفتنی بودن توثیقات دانشمندان رجالی
۴۷۸	..... ۱-۱۷ پذیرش توثیقات بر پایه حجیت بینه (خبر عدلین)
۴۷۹	..... ۲-۱۷ پذیرش توثیقات بر پایه حجیت قول اهل خبره
۴۷۹	..... ۳-۱۷ پذیرش توثیقات بر پایه حجیت خبر ثقه در موضوعات
۴۸۷	..... ۴-۱۷ پذیرش توثیقات بر پایه حجیت ظن در ظرف انسداد
۴۸۸	..... ۵-۱۷ پذیرش توثیقات بر پایه اطمینان به وثاقت راوی
۴۹۰	..... ۱۸. نتیجه گیری

پیوست یکم: بازخوانی گزارش دس و تحریف غالیان در پرتو کارکرد فرهنگی نهاد امامت

۴۹۹	..... ۱. بازخوانی دو گزارش ۴۰۱ و ۴۰۲ از رجال کشی
۵۰۳	..... ۲. رویکردهای گوناگون به این دو گزارش
۵۰۳	..... ۱-۲ رویکرد نخست: پذیرش اثر تخریبی این دو گزارش
۵۰۸	..... ۲-۲ رویکرد دوم: تلاش در کاستن از نتایج زیان بار این دو گزارش
۵۱۱	..... ۳. پیامدهای این دو گزارش
۵۱۱	..... ۱-۳ ناتوان شمردن اصحاب در بازشناسی و فرقی گذاری میان آموزه‌های صحیح و غالیانه
۵۱۱	..... ۲-۳ پذیرش بی چون و چرای محتوای کتاب‌ها
۵۱۱	..... ۳-۳ عدم موضع‌گیری مناسب از سوی امام صادق و امام کاظم علیهما السلام و اصحاب، در برابر این جریان
۵۱۲	..... ۳-۴ تأثیرگذاری آموزه‌های غالیانه بر رفتار عملی اصحاب
۵۱۳	..... ۳-۵ نبود نسخه‌های پیراسته از جعل و تحریف در میان اصحاب
۵۱۳	..... ۳-۶ عدم عرضه حدیث و نگاه‌شسته‌های حدیثی بر امام و اصحاب مورد وثوق
۵۱۴	..... ۳-۷ نقش پرنگ یونس بن عبدالرحمن در انتقال میراث حدیثی شیعه

۵۱۴	۸-۳ اتصال سند بسیاری از روایات تا پیامبر اکرم ﷺ .....
۵۱۴	۱.۴ اثبات ناراستی این دو گزارش .....
۵۱۵	۱-۴ ناهمگونی آموزه‌های غالیانه با آموزه‌های صحیح (رد پیامد نخست) .....
۵۱۷	۲-۴ نقد محتوایی، معیار اصلی در پذیرفتن یا نپذیرفتن کتاب‌ها (رد پیامد دوم) .....
۵۱۹	۳-۴ موضع‌گیری امام صادق و امام کاظم علیهما السلام و اصحاب در برابر جریان انحرافی غلو (رد پیامد سوم) .....
۵۱۹	۳-۴ اظهار بی‌زاری از غالیان و آموزه‌های آن‌ها .....
۵۲۰	۲-۳-۴ امر به فاصله‌گیری اصحاب از این جریان .....
۵۲۱	۳-۳-۴ ارائه فهرستی از روایان مورد وثوق برای اخذ معارف .....
۵۲۳	۴-۴ فقه‌مداری و پایبندی به شریعت، مهم‌ترین ویژگی اصحاب سرشناس (رد پیامد چهارم) .....
۵۲۴	۵-۴ میزان استقبال اصحاب از کتاب‌های نگاشته شده در عصر صادقین علیهم السلام (رد پیامد پنجم) .....
۵۲۹	۶-۴ عرضه حدیث و نگاشته‌های حدیثی بر امام و اصحاب مورد وثوق (رد پیامد ششم) .....
۵۳۱	۱-۶-۴ عرضه حدیث بر امام .....
۵۳۵	۲-۶-۴ عرضه نگاشته‌های حدیثی بر امام .....
۵۳۶	۳-۶-۴ عرضه حدیث بر راوی دیگر .....
۵۳۷	۷-۴ نقش کم‌رنگ یونس بن عبدالرحمن در میراث حدیثی شیعه (رد پیامد هفتم) .....
۵۳۸	۸-۴ چشمگیر نبودن روایاتی با اتصال سند تا پیامبر اکرم ﷺ (رد پیامد هشتم) .....
۵۳۸	۵. نتیجه‌گیری .....

پیوست دوم: بازخوانی میراث امامتی سه تن از روایان متهم به غلو

۵۴۳	۱. راهبایی احادیث روایان ضعیف به میراث حدیثی شیعه .....
۵۴۵	۲. بازشناسی شخصیت سهل بن زیاد .....
۵۴۶	۱-۲ سهل بن زیاد از نگاه احمد بن محمد بن عیسی .....
۵۴۶	۲-۲ سهل بن زیاد در نگاه فضل بن شاذان .....
۵۴۸	۳-۲ ابن ولید و سهل بن زیاد .....

۵۴۹	۴-۲ سهل بن زیاد از نگاه ابن غضائری
۵۴۹	۵-۲ نجاشی و سهل بن زیاد
۵۴۹	۶-۲ شیخ طوسی و چگونگی نگاه به سهل بن زیاد
۵۵۰	۷-۲ نتیجه گیری
۵۵۰	۸-۲ میراث امامتی سهل بن زیاد
۵۵۰	۱-۸-۲ خالی نبودن زمین از حجت الهی
۵۵۴	۲-۸-۲ بایستگی امامت یکی از دو نفر باقیمانده بر روی زمین
۵۵۷	۳-۸-۲ برخورداری امامان از علم تمام پیامبران و فرشتگان
۵۶۱	۴-۸-۲ امامان، گنجینه علم خداوندی
۵۶۸	۵-۸-۲ فزونی یابی دانش امامان
۵۷۰	۶-۸-۲ آگاهی امامان از آنچه در آسمان ها است
۵۷۳	۷-۸-۲ گشایش یک میلیون در علم بر روی امیرالمؤمنین علیه السلام
۵۸۰	۸-۸-۲ ائمه علیهم السلام ، ستون های استوار زمین
۵۸۷	۹-۸-۲ ناپذیرش اعمال بدون ولایت اهل بیت علیهم السلام
۵۹۲	۱۰-۸-۲ پیمان گرفتن از شیعیان در عالم دژ برو لایت
۵۹۳	۱۱-۸-۲ وجوب اطاعت از امامان علیهم السلام
۵۹۶	۱۲-۸-۲ تأویل برخی آیات قرآن
۵۹۸	۹-۲ جمع بندی
۵۹۹	۳. بازشناسی شخصیت محمد بن سنان زاهری
۵۹۹	۱-۳ ایوب بن نوح و محمد بن سنان
۶۰۰	۲-۳ محمد بن سنان از نگاه فضل بن شاذان
۶۰۳	۳-۳ نگاه کثی به محمد بن سنان
۶۰۴	۴-۳ محمد بن سنان در نگاه ابن ولید
۶۰۴	۵-۳ محمد بن سنان و ابن غضائری
۶۰۵	۶-۳ نجاشی و نگاه او به محمد بن سنان
۶۰۵	۷-۳ شیخ طوسی و محمد بن سنان
۶۰۶	۸-۳ نتیجه گیری

- ۹-۳ میراث امامتی محمدبن سنان ۶۰۶
- ۱-۹-۳ بایستگی امامت یکی از دو نفر باقیمانده بر روی زمین ۶۰۶
- ۲-۹-۳ تساوی ائمه و پیامبران در بایستگی اطاعت از ایشان ۶۰۷
- ۳-۹-۳ ائمه علیهم السلام، ستون های استوار زمین ۶۱۰
- ۴-۹-۳ آگاهی امامان از هر آنچه در زمین و آسمان هاست، و هر آنچه بوده و خواهد بود ۶۱۰
- ۱۰-۳ جمع بندی ۶۱۲
۴. بازشناسی شخصیت محمدبن علی ابوسمینه ۶۱۲
- ۱-۴ ابوسمینه از نگاه فضل بن شاذان ۶۱۲
- ۲-۴ احمدبن محمدبن عیسی و ابوسمینه ۶۱۳
- ۳-۴ نگاه کثی به محمدبن علی ابوسمینه ۶۱۳
- ۴-۴ ابوسمینه در نگاه ابن ولید ۶۱۴
- ۵-۴ ابوسمینه و ابن غضائری ۶۱۵
- ۶-۴ نجاشی و ابوسمینه ۶۱۵
- ۷-۴ ابوسمینه از نگاه شیخ طوسی ۶۱۵
- ۸-۴ نتیجه گیری ۶۱۵
- ۹-۴ باورهای امامتی محمدبن علی ابوسمینه ۶۱۵
- ۱-۹-۴ خالی نبودن زمین از حجت الهی ۶۱۶
- ۲-۹-۴ سینه های امامان علیهم السلام، جایگاه قرآن ۶۱۷
- ۳-۹-۴ عرضه اعمال بر امیرالمؤمنین علیه السلام ۶۲۱
- ۴-۹-۴ ائمه علیهم السلام، ستون های استوار زمین ۶۲۴
- ۱۰-۴ جمع بندی ۶۲۴
۵. نتیجه گیری ۶۲۵

پیوست سوم: تعارض جرح و تعدیل یا ناسازگاری توثیق و تضعیف

۱. تعارض جرح و تعدیل، نیازمند واکاوی دوباره ۶۲۹
۲. راهکارهای رایج در چاره گیری تعارض جرح و تعدیل ۶۳۱
- ۱-۲ مقدم داشتن همیشگی جرح بر تعدیل ۶۳۱

- ۲-۲ مقدم داشتن همیشگی تعدیل بر جرح ۶۳۳
- ۳-۲ مقدم داشتن قول دارای قائل بیشتر ۶۳۳
- ۴-۲ مقدم داشتن قول دارای ترجیح ۶۳۴
۳. کاستی‌های این چهار مبنا ۶۳۸
۴. بایسته‌های بحث تعارض توثیق و تضعیف ۶۳۸
- ۱-۴ تحلیل مفهومی واژگان وثاقت و ضعف و درک نقطه اشتراک و افتراق آن‌ها ۶۳۹
- ۲-۴ عدم نقش ایجابی یا سلبی اصالة العدالة در توثیق و تضعیف راویان ۶۳۹
- ۳-۴ راویان صاحب اثر، موضوع احکام دانشمندان رجالی ۶۴۱
- ۴-۴ اجتهادی بودن بخشی از احکام دانشمندان رجالی ۶۴۲
- ۵-۴ تأثیر گستره دانش اندیشمند رجالی در حکم به توثیق و تضعیف ۶۴۳
- ۶-۴ هم روزگار نبودن دانشمند رجالی با راوی توصیف شده ۶۴۴
- ۷-۴ قانون انعقاد تعارض ۶۴۴
۵. جایگاه تعارض ۶۴۵
۶. گونه‌های تعارض توثیق و تضعیف ۶۴۶
- ۱-۶ تعارض توثیق با نقل از ضعفا ۶۴۶
- ۲-۶ تعارض تضعیف با قرارگیری راوی در طریق نقل کتاب راوی دیگر ۶۴۷
- ۳-۶ تعارض توثیق و تضعیف به گونه مطلق ۶۴۸
- ۴-۶ تعارض توثیق و تضعیف به گونه مقید ۶۴۸
- ۵-۶ تعارض توثیق مطلق با تضعیف مقید ۶۴۹
- ۶-۶ تعارض توثیق مطلق با رمی به علو ۶۴۹
- ۷-۶ تعارض توثیق مطلق یا مقید با اکثر از ضعفا ۶۴۹
- ۸-۶ تعارض توثیق مطلق یا مقید با تضعیف همراه با دلیل ۶۵۰
- ۹-۶ تعارض توثیق مدلل با تضعیف مدلل ۶۵۰
- ۱۰-۶ تعارض توثیق و تضعیف با بیان ویژگی‌های محتوایی ۶۵۲
- ۱۱-۶ تعارض توثیق مطلق با تضعیف مؤکد ۶۵۲
- ۱۲-۶ تعارض توثیق عملی با تضعیف عملی ۶۵۳
۷. راهکارهای چاره‌گری گونه‌های تعارض بر اساس مبانی پذیرش دیدگاه ۶۵۳

دانشمند رجالی ۶۵۴

۱-۷ راهکار چاره‌گری تعارض برابر با مبنای حجیت خبر عدلین ۶۵۴

۲-۷ راهکار چاره‌گری تعارض برابر با مبنای حجیت قول اهل خیره ۶۵۵

۳-۷ راهکار چاره‌گری تعارض برابر با مبنای حجیت خبر ثقه در موضوعات ۶۵۵

۴-۷ راهکار چاره‌گری تعارض برابر با مبنای حجیت ظن در ظرف انسداده ۶۵۵

۵-۷ راهکار چاره‌گری تعارض برابر با مبنای اطمینان به وثاقت راوی ۶۵۶

فهرست‌ها

فهرست منابع ۶۵۹

فهرست آیات ۶۶۹

فهرست روایات ۶۷۵

فهرست کتب ۶۸۹

سخن آغازین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين وصلّى الله على سيّدنا محمّد وآله الطّاهرين
تأكيد قرآن کریم بر اطاعت از رسول خدا ﷺ و نقش این اطاعت در
هدایت امت و رسیدن به مقام قرب الهی، خبر از جایگاه بی بدیل سنّت
پیامبر گرامی اسلام ﷺ در کنار قرآن کریم می دهد. به دلالت روایات
متواتر و مورد اتفاق فریقین چون حدیث ثقلین، شیعه امامیه استمرار این
سنّت را در سنّت ائمه علیهم السلام می داند و قول و فعل و تقریر ایشان را عدل قرآن
کریم و منبع دین به شمار می آورد.

محنت ها و حوادث پس از رسول خدا ﷺ مشکلات بزرگی را در مسیر
ثبت و انتقال سنّت رسول الله و اوصیاء او صلوات الله عليهم اجمعین پدید آورد.
اهل بیت علیهم السلام با محدودیت ها و موانع بی شماری مواجه شدند، به نحوی که
شیعیان به فقر فرهنگی و نیاز علمی شدیدی گرفتار آمدند. مجاهدت و
هدایت امامان علیهم السلام بود که شیعیان را تا بدان جا بهره مند و مستغنی کرد که
دیگر مردمان در دانش دین نیازمند آنان شدند. راویان احادیث با تحمّل
دشواری ها و مرارت های فراوان، این میراث ارزشمند حدیثی را به
نسل های بعد انتقال دادند و با این کار ستون اصلی هویت دینی و سرمایه

افتخار آمیز شیعه را برپا داشتند.

این میراث ارزشمند در گذر زمان از آسیب‌ها و تهدیدها نیز برکنار نماند. پیدایش گروه‌هایی چون غالیان که به امامان علیهم‌السلام دروغ می‌بستند، اختلافات اصحاب امامان علیهم‌السلام و وجود دوره‌های تقیّه در زمره این آسیب‌ها بود.

این چنین شد که از دیرباز مسئله اعتبار حدیث و ملاک‌های آن از اهمّ موضوعات مورد بحث عالمان امامیه قرار گرفت.

آنچه امروز بر اهمّیت این مباحث افزوده، رواج دیدگاه‌هایی است که با بزرگ‌نمایی مشکلات و آسیب‌ها در حوزه حدیث شیعه، فضای کلی حدیث امامیه را بی اعتبار جلوه می‌دهد و در نتیجه با فروکاستن از اهمّیت معارف حدیث شیعه، آن را به یک سو می‌راند. طرف‌داران این دیدگاه‌ها بر آن‌اند که مشکلات حدیث شیعه، به ویژه مسئله جعل و دس حدیث از سوی غالیان، چنان تأثیر چشمگیر و پایداری بر میراث حدیثی امامیه گذارده است که نمی‌توان به سادگی احادیث را - هر چند از جهت سند پرتکرار باشند - پذیرفت. برخی از اینان ادعا می‌کنند پیرو روش رایج «اعتبارسنجیِ راوی محور» هستند؛ اما بررسی‌ها نشان می‌دهد این تبعیّت، جانبدارانه و هدفمند به کار گرفته شده و جز به صورت گزینشی به ویژگی‌های آن دیدگاه وفا نشده است.

اساساً این دیدگاه که ارزیابی اعتبار حدیث تنها بر ارزیابی سند، آن هم بر پایه توثیق و تضعیف‌های مندرج در نگاشته‌های رجالی، استوار گردد و عدم اثبات وثاقت هر یک از راویان حدیث، سبب ضعف حدیث شود و آن را به گونه‌ای نامعتبر جلوه دهد، هر چند دیدگاهی مشهور است و رواج دارد، اما بر اساس تتبع تاریخی نمی‌توان آن را دیدگاه عالمان متقدّم امامیه در دوران پیش از تقسیم چهارگانه حدیث در مکتب حله شمرد و به آنان نسبت داد. قداما در ارزیابی اعتبار حدیث، مسلک و مرامی دیگر داشته‌اند.

تدوین کتب رجالی در دورهٔ زمانی قدما شکل گرفته است و ناگزیر برای دریافت روش ارزیابی اعتبار احادیث نزد آنان باید این کتاب‌ها را در محیط همان زمان و در چهارچوب‌های مدّ نظر مؤلفان آن‌ها بازخوانی و بازشناسی کرد، نه آن‌که اصطلاحات و تعابیر مورد استفادهٔ آنان را با مبنایی که پس از آن‌ها از سوی مدرسهٔ حلّه تبیین شده، ساده‌انگارانه تطبیق داد.

این که چرا فهرست *اسماء مصنّی الشیعه* اثر نجاشی را امروز بیشتر با نام رجال نجاشی می‌شناسیم و این که چرا فهرست شیخ طوسی بیش از رجال او مشتمل بر توثیقات و تضعیفات است، در شمار پرسش‌هایی است که باید به آن‌ها با دقت تمام پاسخ گفت.

مکتوبی که پیش رو دارید تلاشی است برای ارائهٔ منظومه‌ای سامان‌یافته در پاسخ به این مسائل در اعتبارسنجی حدیث امامیه.

اهمّ مطالب و مسائلی که در این کتاب به آن‌ها پرداخته شده عبارت‌اند از: تبیین جایگاه حدیث و اصالت آن در کنار قرآن کریم، روش‌های به کار گرفته شده امامان شیعه علیهم‌السلام در برابر آسیب‌ها و مشکلات پیش‌گفته، منبع‌شناسی علم رجال شیعه، بازخوانی مفاهیم کلیدی علم رجال چون وثاقت، ضعف، غلو و عوامل و زمینه‌های پدید آمدن هر یک از آن‌ها، توجه به نقش محوری تألیفات حدیثی و تفکیک میان نقش تبعی و استقلالی راویان، توجه به پدیدهٔ استثنا در روایت کتب حدیثی و نتایج آن.

پیام اصلی این کتاب بازشناسی پایه‌ها و مؤلفه‌های مبنای اعتبارسنجی «قرینه‌محور» در برابر مبنای اعتبارسنجی «راوی‌محور» کنونی است.

مسئلهٔ نقد محتوایی روایات راویان در عصر متقدمان و اثر این پدیده بر ارزیابی روات و نیز دریافت ارتباط این مسئله با چگونگی شکل‌گیری مفهوم وثاقت و ضعف، به ویژه ضعف ناشی از نسبت غلو نزد رجالیان، از جمله مباحث مهمی است که نشان از اصالت روش اعتبارسنجی

«قرینه محور» دارد.

همچنین تشکیل منظومه‌های حدیثی که یکدیگر را تأیید و تقویت می‌کنند و توجه به میراث حدیثی قابل تأییدی که از برخی راویان متهم و تضعیف شده در کتاب‌های معتبر حدیثی امامیه باقی مانده، از دیگر روش‌های اعتبارسنجی قرینه محور است که تفصیل آن‌ها در کتاب آمده است.

تلاش‌هایی از این نوع با هدف تبیین نحوه مواجهه درست و روا با میراث حدیثی امامیه، اهمیت مضاعفی در عرصه پژوهش دارد؛ چرا که آثار و ثمرات خود را در نوع و نحوه تعامل معرفتی و اعتقادی شیعه با حدیث، به خصوص در عصر پرسشگر کنونی، آشکار می‌سازد. بدیهی است در کنار سپاسگزاری از نویسنده متتبع و محقق، نباید این کتاب را سخن آخر پنداشت و راه تکمیل و تحقیق بیشتر را همواره باید گشوده دید.

***

پیگیری و پشتیبانی همه‌جانبه از این کتاب پراج، از بدو مراحل پژوهش و نگارش تا آماده‌سازی و چاپ، در مرکز فعالیت‌های معرفتی مؤسسه علمی فرهنگی امام هادی علیه السلام در شهر مقدس قم رقم خورده است. این مؤسسه در سال ۱۳۹۰ به همت و هم‌فکری گروهی از دانش‌آموختگان و مدرّسان حوزه و دانشگاه و همراهی جمعی از دغدغه‌مندان و سابقه‌داران عرصه تربیت و آموزش تأسیس شده و هدف خود را تلاش برای ارتقای سطح علمی و اعتقادی جامعه فرهیختگان مکتب اهل بیت علیهم السلام تعریف کرده است.

برگزاری نشست‌های علمی برای طلاب علوم دینی در چندین استان و همچنین اجرای دوره‌های بلندمدت آموزشی برای طلاب حوزه علمیه قم، برپایی دوره‌های دانش‌افزایی جهت معلمان و مدیران و پشتیبانی

از پژوهش‌های بنیادین در حوزه حدیث و عقاید، از جمله فعالیت‌های این مؤسسه است.

بهره‌مندی از حضور علمی و تجربیات آموزشی اساتید محقق و صاحب‌نظر و ارتباط با مراکز علمی و پژوهشی معتبر، فرصت ویژه‌ای برای پیگیری اهداف علمی و تربیتی در این مؤسسه فراهم کرده است.

از خداوند متعال می‌خواهیم که به یاری حضرت بقیة‌الله، امام زمان، صلوات الله علیه و عجل الله فرجه توفیق برداشتن قدمی هر چند کوچک در مسیر خدمت‌گزاری به آستان آن حضرت نصیبمان فرماید.

در پایان ضمن دعا برای استمرار توفیقات مؤلف محترم، از همه کسانیکه در به سامان رسیدن این کتاب همراهی و همکاری فرمودند، به ویژه از پیگیری‌های حجّت الاسلام و المسلمین جناب آقای سید مصطفی میرلوحی ریاست هیئت مدیره مؤسسه امام هادی علیه السلام و نیز از مساعدت‌های جناب حجّت السلام و المسلمین استاد دکتر احمد احمدی ریاست محترم سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت) و عضو شورای عالی انقلاب فرهنگی، سپاسگزاری می‌کنیم و برای همگی دوام توفیق مسئلت داریم.

وَ آخِرُ دَعْوَانَا أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

دی ماه ۱۳۹۶

مؤسسه علمی فرهنگی امام هادی علیه السلام

آشنایی با مؤلف

جناب استاد سید علی رضا حسینی شیرازی، از اواخر سال ۱۳۶۲، تحصیلات حوزوی را در مدرسه علمیه آقا باخان شیراز آغاز کرد و در سال ۱۳۶۶، برای ادامه تحصیل به قم مشرف شد. ایشان در درس خارج حضرات آیات میرزا جواد آقا تبریزی رحمته الله علیه و شبیری زنجانی (حفظه الله) حاضر شد و هم‌زمان، به مطالعه مباحث پیرا حدیثی پرداخت. بعدها از طریق آیت الله شبیری زنجانی، زمینه آشنایی شان با دانشمند گرامی، حضرت حجّت الاسلام و المسلمین سید محمد جواد شبیری، فراهم شد. نتیجه این آشنایی، حضور در بخش رجال مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در سال ۱۳۷۰ به عنوان مسئول گروه رجال و همکاری با حجّت الاسلام سید محمد جواد شبیری بود. یکی از رهاوردهای این همکاری، تولید نرم افزار درایة النور است.

چندی بعد، تحقیق و تصحیح بخش اسناد کتاب الکافی مرحوم کلینی، از سوی مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، به ایشان واگذار شد. نگاهی به پانوشتهای این کتاب که در پیوند با اسناد احادیث است، به روشنی نمایانگر ریزبینی ها و ژرف نگری های این دانشمند گرانمایه است.

استاد سید علی رضا حسینی شیرازی، با کاندوکاوهایی پُر دامنه و موشکافانه در میراث حدیثی شیعه، بر این باورند که آن نگاه رجالی که اکنون در حوزه های اعتبارسنجی شیعه حاکم است، از واقعیت های حاکم

بر تاریخ حدیث شیعه و فرایند اعتبارسنجی آن، فاصله بسیاری دارد؛ نگاهی که دردمندانه باید گفت از کاستی‌ها و کمبودهایی رنج می‌برد! واقعیتی که ایجاب می‌کند بستر راستین اعتبارسنجی احادیث شیعه، از نو واکاوی و بازخوانی شود و تبیین درستی از آن ارائه گردد.

رهاورد تلاش‌های ارزشمند استاد سید علی‌رضا حسینی، نشست‌های علمی، پایان‌نامه‌ها و مقالات پُرشماری در حوزه اعتبارسنجی احادیث شیعه است. برخی از آن‌ها را یاد می‌کنیم:

❖ نشست‌های علمی

۱. مفهوم‌شناسی واژه‌های توصیفی.
۲. نگاه راهبردی اهل بیت علیهم‌السلام به حفظ و انتقال میراث حدیثی شیعه.
۳. رویکردهای رجالی در حوزه قم معاصر.
۴. مفهوم‌شناسی توثیق.
۵. بازخوانی راهکارهای برون‌رفت از تعارض جرح و تعدیل.

❖ مقالات

۱. «نرم‌فزار درایة النور، نقطه امید، ضرورت ارتقاء»، ره‌آورد نور، ش ۵، زمستان ۱۳۸۲.
۲. «ابراهیم‌بن حکم‌بن ظهیر»، مجله کتاب شیعه، ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۸۹.
۳. «ابراهیم‌بن ابی‌الکرام الجعفری»، مجله کتاب شیعه، ش ۳، بهار و تابستان ۱۳۹۰.
۴. «ابراهیم‌بن ابی‌حفصه»، مجله کتاب شیعه، ش ۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۰.
۵. «پژوهشی در مذهب غیاث‌بن کلوب البجلی»، مجله حدیث حوزه، ش ۳، پاییز و زمستان ۱۳۹۰.

۶. «زرارة بن أعین الشیبانی، شبهات و ردود»، مجله کتاب شیعه، ش ۵، بهار و تابستان ۱۳۹۱.
۷. «نگاه حوزه بغداد به راویان و آرای رجالی مدرسه حدیثی قم»، مجله علوم حدیث، ش ۶۵، پاییز ۱۳۹۱.
۸. «بازخوانی سیره حدیثی محمد بن خالد برقی»، مجله پژوهش‌های قرآن و حدیث، ش ۷، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.
۹. «نگاه راهبردی اهل بیت (علیهم السلام) در انتشار و پالایش حدیث شیعه و موانع آن»، مجله حدیث اندیشه، ش ۱۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.
۱۰. «ابن ولید و مستثنیات وی»، مجله حدیث پژوهی، ش ۹، بهار و تابستان ۱۳۹۲.
۱۱. «نقش باورهای کلامی در داوری‌های رجالی»، مجله معرفت کلامی، سال چهارم، ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۲.
۱۲. «جایگاه نقد محتوایی در اعتبارسنجی احادیث شیعه»، مجله پژوهش‌های قرآن و حدیث، ش ۱۰، بهار و تابستان ۱۳۹۳.
۱۳. «کیفیت ارتباط مشیخه فقیه با اسناد آن»، مجله حدیث اندیشه، ش ۹ و ۱۰، بهار و تابستان ۱۳۹۳.
۱۴. «بازشناسی منابع کلینی در تدوین کافی»، مجله حدیث پژوهی، ش ۱۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳.
۱۵. «بازخوانی گزارش دس و تحریف غالبان در پرتو کارکرد فرهنگی نهاد امامت»، مجله امامت پژوهی، سال چهارم، ش ۱۵، پاییز ۱۳۹۳.
۱۶. «واکاوی مهم‌ترین معیار داوری رجالی در پرتو نگرش کلامی»، مجله امامت پژوهی، سال پنجم، ش ۱۷، بهار ۱۳۹۴.
۱۷. «نقش اسناد روایات در تمیز مشترکات و توحید مختلفات»، مجله کتاب قیم، ش ۱۳، پاییز و زمستان ۱۳۹۴.
- کتاب پیش رو را می‌توان چکیده‌ای از دیدگاه‌های ایشان در این حوزه‌ها دانست.

دییاجه

چرایی رویکرد به حدیث و بهره‌بری از آن در فرایند دستیابی به آموزه‌های دینی و چگونگی این رویکرد، دو پرسش همیشه همراه دین‌پژوهان‌اند؛ پرسش‌هایی که پیوندی تنگاتنگ و ناگسستنی با یکدیگر داشته و در گذر تاریخ، پاسخ‌های متفاوتی دریافت کرده‌اند؛ پاسخ‌هایی که گاه، نه تنها به هیچ روی سرسازش با هم نداشته، که روی در روی هم ایستاده و تیغ بر یکدیگر کشیده‌اند؛ پاسخ‌هایی چون:

کنار گذاشتن یک‌باره حدیث و روی بر تافتن از آن؛ آن‌گونه که از سوی قرآن‌بندگان فراز آمد؛

و یا دل سپردن به هر آنچه رنگ و بوی حدیث دارد؛ آنسان که به دسته‌ای از اخباریان نسبت داده شده است؛

و نیز راهکار بخش‌بندی احادیث به بخش‌های چهارگانه «صحیح»، «حسن»، «موثق» و «ضعیف» که سرنوشت حدیث را به شخصیتِ راویان آن، گرهی ناگشودنی می‌زد، بی‌آن‌که نگاهی ژرف و عمیق به پیشینه و بستر پیدایش حدیث و انتقال آن داشته باشد؛ پاسخی نوظهور که در نگاه توصیفی و راوی‌شناختی خویش، به منابعی تکیه کرد که بر پایه نگرشی دیگر سامان یافته بودند و برداشتی دگرگونه از برداشت این رویکرد نوین

داشتند؛ پاسخی که توان بازخوانی تاریخ و پیشینهٔ حدیث را از برخی حدیث پژوهان و دین‌باوران ربود؛ پاسخی که می‌توان گفت برخی از حدیث پژوهان، به تحقیق نه از زمان پیدایش آن آگاه‌اند و نه از خاستگاهش؛ پاسخی که گاه، پذیرندگان آن از فراهم آوردن پیش‌نیازهای بایستهٔ پذیرش آن در فرایند روبه‌رو شدن با احادیث خودداری می‌کردند؛ پاسخی که به پیدایش کوشش‌های بسیاری برای برون‌رفت از چالش‌های فراروی خود انجامید؛ کوشش‌هایی که به دلیل فقر تاریخی‌نگری و ناسازگاری با یکدیگر، دستاویز دگراندیشان و در کمین‌نشستگی شد که به دنبال یافتن فرصتی برای هجوم همه‌جانبه به پیکر حدیث شیعه بودند؛ پاسخی که پیامد - هرچند ناخواسته - آن، بخشی از تاریخ و فرهنگ شیعی را به فضایی پرتردید و ابهام‌کشاند؛ فضایی که در پرتو آن بخشی از باورهای بنیادین شیعی یا دچار تردید و دودلی شد، و یا نمودی برساخته یافت؛ و پاسخی که خواسته یا ناخواسته، دسته یا دسته‌هایی از باورمندان به خویش را بدان سو برد که بی‌پروا، برساخته بودن بخش گسترده‌ای از آموزه‌های راه‌یافته به احادیث شیعی را فریاد کنند!

در این میان، نگاهی دوباره به حدیث شیعه که سه پدیدهٔ بنیادین «چرایی پیدایش و شکل‌گیری حدیث در بستر جامعهٔ اسلامی»، «مسیر انتقال و گذر حدیث برای رسیدن به نسل‌های پسینی» و «شناخت سنجه یا سنجه‌های درستی آزمایی آن» را در خود جای داده باشد، بایسته می‌نمود؛ نگاهی که در درون خود بیش از هر چیز، به واقعیت‌های تاریخی نهفته در سه پدیدهٔ پیش‌گفته توجه کرده باشد؛ نگاهی که به دنبال شناخت فرایند درستی آزمایی حدیث در عصر حضور و چگونگی ارتباط و پیوست آن با آگاهانیدنی‌های راه‌یافته به نگاشته‌های نخستین اعتبارسنجی شیعی باشد؛ نگاهی که توان برقراری ارتباط با داده‌های نگاشته‌های اعتبارسنجی و پیاده‌سازی آن در میراث حدیثی پیش روی را با نگاهی واقع‌بینانه داشته

باشد؛ و نگاهی که در به دست دادن قوانین حاکم بر فرایند اعتبارسنجی حدیث شیعه، هیچ‌گاه مهم‌ترین ویژگی این پدیده، یعنی ماهیت نوشتاری داشتن آن، را از یاد نبرده باشد.

آنچه در پی می‌آید، کوششی است برای برنمایاندن چنین نگاهی به حدیث شیعه و اعتبارسنجی آن؛ کوششی که پیامد آن فراهم آمدن چهار بخش و سه ضمیمه شد.

در بخش نخست، نگاهی به چالش‌های فراروی حدیث در دوران معاصر داریم.

در دومین بخش، نگاهی گذرا به کهن‌ترین نگاه‌های اعتبارسنجی خواهیم انداخت تا در پرتو آن، نمایی واقع‌بینانه از آگاهانیدنی‌های موجود در این مجموعه و چگونگی کار بست آن‌ها به دست آوریم.

بخش سوم، با نگاهی به بنیادی‌ترین زیرساخت‌های روکرد به حدیث و در نظر داشتن فراز و فرودهای رخ نموده در بستر جامعه پس از پیامبر صلی الله علیه و آله، در پی ریشه‌یابی تاریخی چرایی شکل‌گیری گونه داوران دانشیانِ رجال و اعتبارسنجی شیعه، یعنی داورانِ کردنِ راویان صاحب اثر، است. و چهارمین بخش، به بازخوانی واقعیت‌های موجود در فرایند اعتبارسنجی احادیث شیعه از عصر حضور تا زمان پیدایش کهن‌ترین نگاه‌های رجالی و اعتبارسنجی شیعی می‌پردازد.

از همین رو، بخش‌های چهارگانه را چنین نام گذاشته‌ایم:

بخش یکم: حدیث و چالش‌های فراروی در دوران معاصر؛
بخش دوم: نگاه‌های کهن اعتبارسنجی و رجالی شیعی؛
بخش سوم: دانشیان رجال و داورانِ راویان صاحب اثر؛
بخش چهارم: واقعیت‌های حاکم بر فرایند اعتبارسنجی حدیث از عصر حضور تا زمان پیدایش نگاه‌های اعتبارسنجی.

در خور یادکرد است که سه بخش نخستین، به‌مثابه پیش‌زمینه ورود به

بخش چهارم‌اند؛ از این رو بخش چهارم، فربه‌تر از سه بخش پیشین است. در بخش ضمیمه‌ها، سه گفتار را جای داده‌ایم که به گونه‌ای پیامدهای عینی نگاه به تصویر کشیده شده در این نوشتارند.

در گفتار نخست با نگاهی تاریخی، نادرست بودن گزارش برساختن احادیثی بسیار و درآمیختن آن با احادیث شیعی را برنمایانده‌ایم.

دومین گفتار را که در اصل، پیاده‌سازی یکی از بنیادی‌ترین فرازهای این نگاه‌شده، یعنی «چیستی مفهوم ضعف»، است، به باورپذیر بودن آموزه‌های امامتی روایت شده سه نفر از راویان ضعیف کتاب الکافی، اختصاص داده‌ایم.

و در گفتار سوم، پدیده اختلاف دیدگاه دانشجویان رجال درباره یک راوی یا «تعارض جرح و تعدیل» یا اگر خواسته باشیم دقیق‌تر سخن کنیم، «تعارض توثیق و تضعیف» و چگونگی روبه‌رو شدن با آن بر پایه یافته‌های نوین را برنمایانده‌ایم.

بر پایه آنچه گفته آمد، بر آن شدیم تا نوشتار حاضر را چنین نام نهیم: «اعتبارسنجی احادیث شیعه؛ زیرساخت‌ها، فرایندها، پیامدها».

سزاوار است در این فراز به دو نکته توجه دهیم: نخست تعریف این نگاه‌شده از اعتبارسنجی حدیث و دیگری اشاره‌ای گذرا به چگونگی رویکرد این پژوهش به تعاریف متداول در سخنان و نگاه‌شده‌های حدیث پژوهان.

این نگاه‌شده، اعتبارسنجی حدیث را چنین می‌شناساند: «پیمودن فرایندی که پیامد آن، پذیرش درون‌مایه‌های راه‌یافته به احادیث به عنوان آموزه‌های دینی، یا تردید در پذیرش آن‌ها، و یا حکم به نادرست بودن یا برساخته بودن آن‌هاست.»

به دلیل کوشش در به دست آوردن و به دست دادن نگاهی تاریخی به فرایند اعتبارسنجی احادیث، بر آن بوده‌ایم که در سرتاسر نوشتار، از

فروافتادن در گرداب تعریف‌ها و گفت‌وشنودهای پردامنه پیرامون آن، خودداری کنیم.

شاید بتوان گفت یکی از ویژگی‌های این پژوهش، تکیه بر داده‌های راه‌یافته به کهن‌ترین نگاشته‌های اعتبارسنجی و نگاشته‌های حدیثی شیعه و فراز آوردن نمونه‌هایی است که در تحلیل پیشینه حدیث شیعه و شناخت فرایند اعتبارسنجی آن، بهترین یاور حدیث پژوهان است. از همین روست که در جای جای آن، شاهد حضور چشمگیر متن احادیث، گزارش‌های نگاشته‌های اعتبارسنجی و داوری‌های دانشیان رجال هستیم. امید آن‌که این پژوهش، گامی هرچند کوتاه باشد در بازنگری به احادیث شیعه و زدودن پیرایه‌ها و ابهاماتی که در گذر زمان بر چهره تابناک آن نشسته است و چون توشه و اندوخته‌ای، کمک رسان این کمترین در ﴿يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ﴾ باشد.

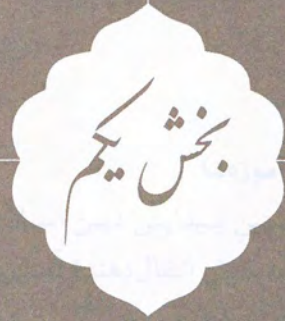
پنجم رمضان المبارک ۱۴۳۷

قم مقدّس

سید علی‌رضا حسینی شیرازی

حدیث و چالش های
فراروی در دوران معاصر

۱. حدیث، ابزار انتقال آموزه‌ها

از همان روزهای نخستین پیدایش دین اسلام و برانگیخته شدن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ابزاری به عنوان انتقال دهنده آموزه‌های دینی در بستر جامعه ایمانی وجود داشته که عهده‌دار گسترش و بسط معارف به جای جای قلمرو اسلامی بوده است؛ چیزی که از آن به «حدیث» تعبیر می‌شود.

از سویی دیگر، در آموزه‌های راه یافته به احادیث شیعی، جایگاهی بس والا برای اهل بیت علیهم السلام به عنوان ادامه دهندگان مسیر هدایت پس از وجود مبارک رسول الله صلی الله علیه و آله ترسیم شده است؛ تا آنجا که هیچ چیز دیگری نمی‌تواند جایگزین این جایگاه که از آن به «نهاد امامت» تعبیر می‌کنیم، شود. «حدیث ثقلین» که از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و در مناسبت‌های گوناگون ایراد شده، گویای نقش بی بدیل این نهاد مقدس است.^۱

در ادامه و از نگاه قرآن خواهیم دید که در بهره‌برداری از داده‌های

۱. برای نمونه بنگرید به: صفار، بصائر الدرجات، ۴۱۲/۱-۴۱۴؛ کلینی، الکافی، ۲۵/۲؛ صدوق، الأمالی، ص ۴۱۵؛ مفید، الأمالی، ص ۱۳۵؛ طوسی، الأمالی، ص ۱۶۲، ۲۵۵ و ۵۴۸.

هدایتی قرآن و دستیابی به آموزه‌های دینی، نه تنها نمی‌توان از سخنان اهل بیت علیهم‌السلام روی برگرفت، که دست یازیدن به آن، از بنیادین‌ترین باورهای قرآنی و دین‌شناختی است؛ حقیقتی که بی‌آن، اصل قرآن‌باوری، بهره‌گیری از آموزه‌های هدایتی نهفته در قرآن و نیز دین‌مداری، با تردید و ابهام جدی روبه‌روست؛ چه این‌که «أَنَّ الْقُرْآنَ لَا يَكُونُ حُجَّةً إِلَّا بِقِيَمٍ»^۱ حقیقتی که در پرتو آن می‌توان به جایگاه بلند و بی‌مانند حدیث در گسترش فرهنگ دینی، نگاهی دوباره و همراه با درنگ و ژرف‌اندیشی داشت.^۲

اما چالشی که از دیرباز، در برابر دین‌پژوهان قرار داشته آن است که بدانند اعتبار این ابزار تا کجاست؟ آیا می‌توان با اطمینان خاطر، احادیث منسوب به پیشوایان دین را دربردارنده آموزه‌های دینی دانست؟ آیا می‌شود تمامی آن‌ها را واگویه‌گر سنت^۳ - به معنای عام آن - شمرد؟

۲. تعریف دانش رجال

برای پاسخ به این پرسش‌ها، حدیث‌پژوهان، دانش رجال را بنا نهادند. ما را سر آن نیست که در فراز و فرود اختلاف دیدگاه‌ها در تعریف دانش رجال، گرفتار شویم؛ از این‌رو به تعریفی اجمالی بسنده می‌کنیم و می‌گوییم: دانش رجال، عهده‌دار بررسی ویژگی‌های تأثیرگذار در پذیرش یا ناپذیرش احادیث راویان است.

۱. کلینی، الکافی، ۴۱۲/۱ و ۴۶۳.

۲. در ادامه و در بحثی زیر عنوان «همگام با قرآن در پی‌ریزی طرحی فراگیر برای هدایت نسل‌های پس از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم» به تفصیل در این باره سخن می‌کنیم.

۳. اندیشمندان امامی، سنت را عبارت از قول، فعل و تقریر معصوم دانسته‌اند.

۳. انگاره‌های گوناگون در دانش رجال

بر پایه نگاه کنونی و حاکم در دانش رجال، مهم‌ترین راه دستیابی به ویژگی‌های راویان، بررسی داده‌های نهفته در نگاشته‌های رجالی است. به‌گاه رویارویی با کتاب‌های رجالی و راویان یاد شده در آن‌ها، فارغ از واقعیات موجود، می‌توان انگاره‌های گوناگونی را در نظر گرفت:

۳-۱ توثیق تمامی راویان

می‌توان تصور کرد تمامی راویان در کتاب‌های رجالی یاد شده و همگی آن‌ها نیز توثیق شده باشند؛ به عبارت دیگر، درباره تمامی راویان موجود در کتاب‌های حدیثی شیعه، داده‌های تفصیلی وجود داشته و همگان نیز توثیق شده باشند. ناگفته پیداست که این انگاره، بسیار مطلوب و خواستنی است؛ ولی آشکارا برخلاف حقیقت و واقعیت است!

۳-۲ تضعیف تمامی راویان

انگاشتنی است که تمامی راویان در کتاب‌های رجالی شمارش شده و همگی آن‌ها نیز تضعیف شده باشند؛ به عبارت دیگر، درباره تمامی راویان موجود در کتاب‌های حدیثی شیعه، داده‌های تفصیلی وجود داشته و همگان نیز تضعیف شده باشند. این فرض نیز چون فرض پیشین، بی‌گفت‌وگو با محتوای کتاب‌های رجالی ناسازگار است.

۳-۳ توثیق برخی راویان و تضعیف گروهی دیگر

یعنی تمامی راویان شیعی، در کتاب‌های رجال یاد شده باشند؛ آن‌گونه که گروهی توثیق و گروهی نیز تضعیف شده باشند؛ ولی توثیق و تضعیف هر دو گروه، اجماعی باشد و در این باره میان دانشمندان رجالی، هیچ اختلاف نباشد.

۴. چالش‌های پیش روی حدیث

اکنون پرسش این است که با چشم‌پوشی از این سه انگاره یاد شده، دربارهٔ راویان برشمرده شده در کتاب‌های رجال با چه واقعیّاتی رویارویم؟ این واقعیّات چه نیازهایی را سبب می‌شوند؟ و این نیازها چه پرسش‌هایی را دنبال می‌آورند؟

حقیقت آن است که در دانش رجال با هیچ‌یک از سه انگارهٔ پیش‌گفته روبه‌رو نیستیم! چرا که قدر مشترک آن سه فرض این است که دربارهٔ تمامی راویان از یک سو داده‌های تفصیلی وجود داشته باشد و از سوی دیگر، پیرامون توثیق یا تضعیف ایشان، هیچ اختلافی میان دانشمندان رجال وجود نداشته باشد؛ حال آن‌که واقع برخلاف این است.

برای پاسخ به پرسش‌های پیش‌گفته، باید سختی‌ها و موانع پیش روی حدیث را بررسییم و این‌که چه و چه‌ها دریافت اطمینان‌آور آن را با چالش رویارو می‌سازند. می‌توان مهم‌ترین این سختی‌ها و موانع در اعتبارسنجی حدیث را این‌گونه برشمرد:

۴-۱ وجود پُرشمار راویان متّهم به ضعف، کذب، وضع و جعل در میراث حدیثی شیعه

اگر به میراث حدیثی شیعه، حتّی معتبرترین‌شان، بنگریم و داده‌های پیرامون راویان را از نخستین منابع رجال شیعه برگزیریم، خواهیم دید که در میان راویان موجود در اسناد روایات، راویان ضعیف، کذاب، وضّاع و جاعل فراوانی داریم که برخی از قضا پُرروایه‌اند! راویانی چون سهل بن زیاد آدمی^۱، محمّد بن سنان^۲، محمّد بن علی ابوسُّمینه^۳، داود بن کثیر

۱. وی در سند ۲۵۶۷ روایت از کتب اربعه قرار دارد. نجاشی و ابن‌غضائری او را تضعیف کرده‌اند: